

Darko Polšek

In memoriam

Karlu Raimundu Poppru

(1902 -1994)

V soboto, 17. septembra 1994, je v 92. letu preminil eden od največjih filozofov XX. stoletja Karl Raimund Popper. O njegovem ogromnem vplivu na znanost in politiko naše dobe pričajo izjave številnih nobelovcev in znanih politikov. Sir Peter Medawar, dobitnik Nobelove nagrade za medicino, je izjavil, da je Popper največji izmed teoretikov znanosti vseh časov. Podobno so se o njegovi filozofiji izjavili tudi drugi nobelovci, njegovi bližnji sodelavci, soavtorji in učenci, biolog Jacques Monod, Konrad Lorenz, nevropsiholog sir John Eccles, matematik in astronom sir Hermann Bondi, umetnostni zgodovinar Ernst Gombrich, književnik Isaak Asimov ter številni drugi. Politična filozofija Karla Poppra, zaradi katere so ga v Združenem kraljestvu odlikovali s plemiškim nazivom, je bila deležna številnih pohval uglednih politologov, npr. Isaiaha Berlina. Bivši nemški kancler Helmut Schmidt je napisal predgovor h knjigi o njegovi filozofiji. Jasnost njegove filozofije in enostavnost njegovega stila sta lastnosti, ki sta pritegnili pozornost širšega bralstva.

Med filozofi bo Karl Popper ostal poznan kot prvi veliki kritik pozitivistične filozofije, med politiki in politologi pa kot veliki liberalec in kritik filozofskih izvorov totalitarizma. Prav zaradi tega njegova filozofija danes z veliko zamudo privlači pozornost prav v deželah, ki so se šele pred kratkim otresle komunistične vladavine. Ne pa tudi pozitivizma, četudi se rešujejo njegovih marksističnih mutantov.

Karl Raimund Popper se je rodil 28. julja 1902 na Dunaju odvetniku in prostožidarju dr. Simonu Sigmundu Poppru in glasbeno nadarjeni materi Jenny. Mladega Karla, ki so ga že zelo zgodaj zanimala filozofska vprašanja, je šola dolgočasila in jo je zato pri šestnajstih nehal obiskovati, ne da bi opravil maturo. V revolucionarnem letu 1919 se je za kratek čas pridružil komunistom. Ko pa je policija ob nekih demonstracijah ustrelila več mladih ljudi, se je "kot podanik neke teorije, ki postavlja na kocko življenje ljudi zaradi preizkusa neke nekritične dogme" počutil sokrivega. Že takrat prepričan, da je svoboda več vredna kot enakost – kasneje je dokazoval, da uresničenje enakosti ogroža svobodo – je rdečo družčino zapustil. In opravil maturo. Toda vse življenje je ohranil "socialni čut" in ob liberalizmu in demokraciji zagovarjal tudi socialno pravičnost, kar spregledajo mnogi, ki bi ga radi videli v konzervativnem taboru ali ga tja nagnali.

Pri tridesetih letih je predaval matematiko in fiziko na srednjih šolah, se ukvarjal z glasbo, socialnim delom in filozofijo. Ostro se je zoperstavil neopozitivistični filozofiji t. i. "Dunajskega kroga". Ker je to bila takratna modna in vladajoča filozofija, je imel težave pri objavljanju. Njegovo prvo veliko delo *Logika raziskovanja* (1935) je močno skrajšana tridelna knjiga, katere preostali del je objavil 44 let kasneje pod naslovom *Oba temeljna problema spoznavne teorije*.

Prihajajoča nevarnost fašizma ga je leta 1937 prisilila k emigraciji na Novo Zelandijo, kjer je do leta 1945 predaval filozofijo na univerzi. V tem času sta nastali njegovi najvplivnejši knjigi *Beda historicizma* (objavljena 1957) in *Odrpta družba in njeni sovražniki* (1945). V njiju kritizira historicistično filozofijo od Heraklita do sodobnega marksizma in eksistencializma.

Na povabilo F. Hayka je leta 1946 sprejel predavateljsko mesto na Londonski šoli ekonomije, kjer je predaval do upokojitve leta 1969. Zaradi nasprotovanja pozitivizmu, ki se je takrat razširil tudi v anglofonskem prostoru, so mu bila zaprta vrata največjih britanskih univerz. Kljub nasprotovanju britanskih filozofov – ali prav zaradi njega – je angleški prevod *Logike raziskovanja*, objavljen pod naslovom *Logika znanstvenega raziskovanja* doživel v zunajfilozofskih krogih velik uspeh. Zaradi kritičnega uvoda, v katerem je kritiziral analizo jezika kot vladajočo modo oxfordskih filozofov, je spet, tako kot že nekoč na Dunaju, postal "uradna opozicija". Leta 1963 je izšla zbirka Popprovih člankov v knjigi z naslovom *Ugibanja in izpodbijanja. Rast znanstvenega spoznanja*. Tudi po upokojitvi njegova avtorska intenzivnost ni usahnila. Leta 1972 je objavil *Objektivno znanje. Evolucionistični pristop*. Štiri leta kasneje je sledila intelektualna avtobiografija *Brezkončno iskanje*, leta 1982 trodelna *Post*

scriptum k logiki znanstvenega raziskovanja in leta 1984 izbor člankov z naslovom *V iskanju boljšega sveta*. Posebej velja omeniti njegova dela, ki so nastala v sodelovanju z nobelovcema Johnom Ecclesom (*Ego in njegovi možgani* – 1977) in Konradom Lorenzom (*Prihodnost je odprta* – 1985). Velik vpliv so imeli njegovi seminarji in zborniki del o evolucijski spoznavni teoriji ter izid polemičnih teoretskih tekstov, v katerih so bili njegovi sogovorniki Theodor Adorno, Jürgen Habermas, Herbert Marcuse, Thomas Kuhn, njegovi kritični učenci Imre Lakatos, Paul Feyerabend in William Bartley, kot tudi plodne razprave s številnimi pomembnimi misleci, kot so Willard van Orman Quine, Hillary Putnam, Grover Maxwell, Herbert Feigl.

V številnih intervjujih je Popper pokazal svežino, originalnost in kritičnost pri obravnavanju družbenih, znanstvenih in filozofskih vprašanj in rešitev. In večkrat je s svojimi angažiranimi znanstvenimi, filozofskimi in moralnimi pogledi šokiral in fasciniral širšo javnost. Popperov pomen za filozofijo, politiko in znanost našega časa se tako ne kaže samo v prevzemanju njegovih rešitev, temveč tudi v polemikah z nekaterimi najpomembnejšimi sodobnimi misleci in v številnih kritičnih razpravah, ki so še danes pod vplivom njegovih idej.

Filozofija kritičnega realizma, ki jo je Popper zastopal in utemeljil, je nastala kot reakcija na osnovne postavke neopozitivistične filozofije. Po pozitivističnem *kriteriju razmejitve racionalnosti in iracionalnosti* so racionalne samo tiste trditve, ki jih je mogoče empirično in logično preveriti in verificirati. Trditve, ki jih ni mogoče empirično preveriti, so brezsmiselne, in pojmi, ki niso izkustveno preverljivi, so brez pomena. Med empiričnimi trditvami so racionalnejše tiste, ki imajo širšo empirično vsebino, oz. tiste, ki so večkrat potrjene (*konfirirane*) z elementarnimi, "protokolarnimi" ali "atomarnimi" izkustvenimi stavki. Tako se *rast spoznanja* utemeljuje z rastjo izkustvenih vsebin empiričnih posplošitev, do katere vodi *induktivna metoda*. Popperovo stališče pa nasprotuje prav temu. Kot dedič Humove kritike indukcije trdi, da racionalnosti empiričnih posplošitev ni mogoče povečati, ker ne poznamo števila instanc, ki bi moralo predstavljati absolutno potrditev posplošitve. Poleg tega lahko atomarni in elementarni izkustveni stavki potrjujejo različne posplošitve ter tako povezava med atomarno sodbo in posplošitvijo ni enoznačna povezava potrjevanja. Nasprotno, pomen elementarnih izkustvenih sodb za racionalnost neke posplošitve je v tem, da lahko spodbijajo (falsificirajo) provizorične posplošitve oz. hipoteze. V skladu s Popperovim *naivnim falsifikacionizmom* je mogoče izkustveno vsebino razširiti samo z najdbo instance, ki spodbija provizorično posplošitev ali hipotezo.

Cilj znanosti in znanja so pojasnitve in predvidevanje dogodkov. Struktura pojasnjevanja in predvidevanja ima po Poppru (in Hempelu) obliko *hipotetično-deduktivne metode*, pri kateri s pojasnjevanjem sklepamo o preteklih dogodkih ter s predvidevanjem o prihodnjih. Obča premisa vsebuje hipotetični zakon ali obče pravilo, medtem ko partikularna premisa vsebuje konkretne pogoje. Na temelju teh dveh ugotovitev lahko sklenemo: "To se je moralo zgoditi" oz. "V prihodnje se bo to zgodilo". Seveda pa lahko oz. celo moramo vedno zastaviti vprašanje legitimnosti predpostavljenega zakona in izpolnjevanja konkretnih pogojev, iz katerih deduktivno sledi pojasnjevalno ali predvidbeno sklepanje (konkluzija). Toda ob predpostavki resničnosti premis nujno sledi sklep o dogodku. Zato takšno Popprovo shemo imenujemo *hipotetičnodeduktivni model pojasnjevanja in predvidevanja*.

V teoriji pomena je Popper *konvencionalist*. Zanj so pojmi čiste konvencije in ne obstaja nikakršen absolutni princip določanja empiričnega pomena nekega pojma. Analiza jezika je tako zanimiva igra, ki pa nam ne pomaga v spoznavanju, ker ima spoznavno vsebino samo sodba o nečem. Toda poleg analitičnih iger s pomeni obstaja še ena napaka pri obravnavanju pojmov. Gre za napako *esencialistične*, platonične oz. srednjeveške realistične koncepcije. Ta predpostavlja, da bomo s spoznanjem pojmov oz. idej prišli do spoznanja o nujnih lastnostih in nujnem vedenju stvari, ki jih opisujejo pojmi oz. ideje. S spoznavanjem idej, imanentnih lastnosti stvari in odgovori na vprašanje "Kaj je to" naj bi pojasnili, zakaj se neka stvar vede na določen način. Po Poppru pa v idejah ni prav ničesar, kar bi določalo in predvidevalo vedenje stvari. Naše ideje in pojmi so samo koristni, bolj ali manj natančni opisi in hevristična sredstva za kategorizacijo raznolikosti dejanskosti.

Toda svet idej kljub vsemu obstaja. To je t.i. Popprov *tretji svet* (poleg fizičnega in duševnega). To je svet, neodvisen od naših psiholoških predstav in fizične stvarnosti, svet teorij, jezika umetnosti itd. Ta svet je človekovo delo, vendar prekaša svojega stvarnika. V tem svetu najdemo probleme, ki jih ustvarjajo ideje same, probleme, ki jih ljudje na določen način rešujejo, ki pa se v tem stiku z ljudmi ne izčrpajo. Z zgodovino in tradicijo se ta svet množi, ker vse rešitve posameznih problemov (tako resnične kot lažne) lahko postanejo problem za koga drugega in s tem presežejo tiste, ki so jih ustvarili.

V tradicionalnem filozofskem sporu glede duha in materije je Popper prepričan, da se duh ne more reducirati in zvesti na materijo in da lahko vpliva na spremembe v fizični realnosti. Celo če bi nam "v principu" uspelo reducirati duševna stanja na fizikalna, bi ostal neki reziduom nepojasnljivega in svobod-

nega, neka ontološka plast, bistveno različna od fizikalne. Nekaj, kar imenujemo duh.

Popper večkrat omenja, da je bilo njegovo ukvarjanje s politično teorijo naključno. V nasprotju s tem se ima za svojo popularnost v veliki meri zahvaliti prav svoji politični teorije. In to ne po naključju. Tudi njegova politična teorija izhaja iz njegove epistemologije, ki tudi tu postavi celoten korpus zahtev kritičnega racionalizma. Vse zahteve, ki za znanost veljajo drugod, veljajo tudi na tem področju. Vendar se v političnih teorijah pojavljajo tudi zanje značilne napake, ki se jim moramo izogniti. Na tem mestu naj omenim samo tri.

Veliko filozofov od Platona do Marxa je prepričanih, da ideja zgodovine v sebi že (esencialistično) vsebuje to, kar se na neki način mora zgoditi. Tako je že v ideji sami seme nujnega bodočega razvoja, ki ga ideja določa. Če ideja determinira to, kar se *mora* zgoditi, potem se lahko konkretni postopki presojujejo samo tako, da preverimo, ali upočasnjujejo ali pospešujejo realizacijo ideje. Glede na to ima samo tisti, ki pozna cilj, ker razume idejo, pravico odločati, kateri postopek vodi k cilju in kateri nas od cilja oddaljuje. Vendar tovrstno razsojanje ni moralno oz. je moralno samo po tem, da po postopku "iz prihodnosti" daje oceno o tem, koliko se je pospešil ali zavrl nujni tok stari. Toda ne moremo ga imeti za moralnega, ker zanj cilj opravičuje vsa sredstva. To koncepcijo imenuje Popper *moralni futurizem*, ki prepoveduje problematizacijo cilja, ker nas vsako problematiziranje od njega oddaljuje. Cilj se tudi ne more spremeniti med samo potjo, ker ga določa nadčloveška "ideja". Zaradi tega o njej ni mogoče razpravljati. Tisti, ki jo vidijo, imajo pravico ukazovati drugim, naj počno karkoli, da bi jo realizirali, samo in edino oni imajo pravico do "pravilne presoje". Toda kdo pravzaprav pozna ta skrajni cilj? Če ljudje "vidijo" različne ideje in na tej osnovi postavljajo različne končne cilje zgodovine, potem med njimi ni mogoč razgovor, ker je kriterij tega njihovega notranjega "videnja" ideje tudi že določil njihovo ravnanje.

To "videnje" ideje oziroma cilja zgodovine Popper imenuje "utopizem", ravnanje, ki je skladno z njim, pa *utopistični inženiring*. Utopični inženiring, ki mu cilji opravičujejo sredstva, ni sposoben razločiti posameznih postopkov od celotnih namenov, ni sposoben problematizirati posameznih postopkov, neodvisno od ideje, cilja in namena zgodovine in presoja postopke neodvisno od morale. Zato spopad dveh takšnih idej oz. načrtov nujno vodi v vojno in totalitarizem. Poleg tega, da je takšna koncepcija nemoralna, je tudi neracionalna, ker ne dopušča obstoja instance, na kateri bi bilo mogoče o idejah neodvisno razpravljati. Popper se zato zavzema za *socialni inženiring*. V tej koncepciji je mogoče cilj v vsakem trenutku

zapustiti oz. o njem razpravljati, če konkretni postopki njegove realizacije vodijo do nezaželenih posledic. Možnost izbire cilja socialnega inženiringa predpostavlja, da ne obstajajo univerzalni zakoni zgodovine družbe. Toda celo če bi jih kdo poznal, njegova sredstva ne bi mogla ubežati moralni presoji.

Poznavanje "zakonov zgodovine", ki so v tesni zvezi z utopizmom, Popper imenuje *profetizem*, njegove gromovnike pa (lažne) *preroke*.

Poznavanje teh zakonov je nemogoče, ker samo predvidenje dogodkov vpliva na potek zgodovine in jo spreminja. Dolgoročnim napovedim Popper zoperstavlja *tehnološke napovedi*. To so hipotetična predvidevanja. Pod predpostavko, da so nekatere zakonitosti resnične, je mogoče proizvesti sredstva (oblikovati zaključke), s katerimi bi se lahko ubranili neugodnih posledic teh zakonitosti.

Možnost zavračanja in problematiziranja naših ciljev je temelj Popprove liberalistične filozofije. V njenem ospredju je razumevanje, da je temelj našega delovanja kritično ocenjevanje in izboljševanje naših filozofij. Ta ocena, ki predvideva posledice naših izbranih ciljev, je mogoča samo pred samim delovanjem. Na ta način preprečuje njihovo mogočo negativno realizacijo.

Z zgornjo trditvijo bi lahko tudi končali. Lahko jo imamo tudi za splošni moto Popprove filozofije. Sam avtor jo v svojem delu *Objektivno spoznanje* imenuje apologija oz. izgovor za filozofijo:

"Moje opravičilo je naslednje: Vsak izmed nas ima svojo filozofijo in če se tega zavedamo ali ne, nobena od njih ne velja kaj dosti. Toda njihov vpliv na naše delovanje in življenje je velikokrat poguben. Zato je nujno, da jih s kritiko poskušamo izboljšati. To je edini izgovor, ki ga zmorem najti za nadaljnji obstoj filozofije."

Prevedel A. K.

Darko Polšek, magister filozofije in doktor sociologije, znanstveni asistent na "Institutu za primenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu", Zagreb.